

SOSIAALINEN PÄÄOMA

JOUKO KAJANOJA

Sosiaalinen pääoma on 90-luvun käsite. Käsite yhdistää sosiaaliset rakenteet ja normit talouden tehokkuuteen. Kyseessä on siis iso asia. Aikaisemmin asialla ovat olleet Adam Smith, Karl Marx, Émile Durkheim, Thorstein Veblen, Max Weber ja monet muut. Uutta sosiaalisen pääoman käsitteessä on konkreettinen ote. Mutta mihin? Käsite on vielä vakiintumaton. Viitekehys käsitteen ympärille on vasta muotoutumassa. Käsitteestä näyttää muodostuvan vipusin, jolla yhteiskuntapolitiikan tulevaa suuntaa otetaan haltuun. Mutta suunta on avoin – käsitteestä kamppaillaan.

INHIMILLINEN PÄÄOMA

Johdattelu sosiaalisen pääoman käsitteeseen käy luontevimmin inhimillisen pääoman kautta. Inhimillisen pääoman (human capital) käsite muodosti tutkimussuuntauksen¹ kansantaloustieteessä 1960-luvun alussa. Sen lähtökohta oli teoria inhimillisestä pääomasta talouskasvun selittäjänä. Perinteinen uusklassinen talousteoria ei sinänsä selitä talouden kasvua. Niinpä teoriaa täydennettiin ensin ajatuksella, että teknologinen kehitys on tekijä, joka sysää talouden kasvuun. Sitten korostettiin inhimillistä pääomaa. Inhimillisen pääoman kasvu lisää valmiuksia kehittää ja omaksua uutta teknologiaa.

¹Tutkimussuuntauksen oppi-isiä ovat T. W. Schultz (1963) ja Gary Becker (1964). Käsitteen historiaa kuvaavat Tapio Vaherva ja Simo Juva (1985). Suuntauksen suomalaisia sovelluksia käsittelee Rita Asplund (1991). Uusista kehityssuunnista keskustelevalta Robert Barro (1992) ja Lawrence Katz (1992). Uusia tutkimustuloksia esittelevät Georg Psacharopoulos (1994) ja Norman Gemmill (1996).

Inhimillisessä pääomassa näkökulmana ovat yksilön ominaisuudet. Aluksi inhimillistä pääomaa mitattiin koulutustasona. Yksilön ajateltiin investoivan koulutukseensa. Diskontattuja tulevaisuuden hyötyjä (investointien johdosta kohonneita tuloja) verrataan investoinnin kustannuksiin eli koulutuksen kustannuksiin ja menetettyyn työtuloon. Tämän ajatuksen pohjalta on tehty laajasti empiiristä tutkimusta koulutuksen hyödyllisyydestä. Tutkimus osoittaa koulutuksen hyödyllisyyden sekä yksilön että yhteiskunnan kannalta. Yksilön kannalta koulutukseen tehdyt uhraukset näyttivät yleensä tuottavan hyvän tuoton. Myös yhteiskunnan kannalta koulutus on tuottoisa investointi. Tällöin tuloerojen oletetaan heijastavan työn yhteiskunnallista hyödyllisyyttä. Myös aggregaatilla tasolla tehdyt, valtioita vertailevat tutkimukset tarjoavat tukea ajatukselle inhimillisen pääoman myönteisestä vaikutuksesta talouden kasvuun.

Vähitellen käsite laajeni sisältämään investoinnit työkokemukseen, terveyteen ja vastaaviin inhimillistä pääomaa lisääviin tarkoituksiin. Kysymys inhimillisestä pääomasta voidaan viedä vielä syvemmälle välillisiin, pitkävaikutteisiin ja rakenteellisiin kysymyksiin: missä määrin koulutustason kohoaminen, luokkajakojen vähentäminen, lasten päivähoidon parantaminen yms. vaikuttavat kehittämällä paitsi kohteena olevaa yksilöä myös koko kulttuuria ja saattavat siten edistää kansakunnan henkisten voimavarojen käyttöönottoa. Samojen toimenpiteiden arvellaan myös syövän työmoraalia ja synnyttävän uusia avuttomuutta. Korkeat verot saattavat purkaa perinteistä rehellisyyden pääomaa. Avustukset ja verot saattavat pakottaa yhä laajempaan valvontaan. Sekä talouden tehokkuutta edis-

tävät että sitä haittaavat vaikutukset saattavat olla kauaskantoisia. Kysymys voi olla sukupolvista.

Kun inhimillisen pääoman käsittelyssä edetään välillisiin ja rakenteellisiin kysymyksiin, tarkastelun kohteeksi tulevat yksilöllisten ominaisuuksien lisäksi yhteisön ominaisuudet. Inhimillisen pääoman käsite on kuitenkin perinteisesti rajattu yksilön ominaisuudeksi. Niinpä tarvitaan sosiaalisen pääoman käsitettä.

SOSIAALISEN PÄÄOMAN LYHYT HISTORIA

1980-luvun lopulla alkoi murros inhimillisen pääoman käsitteessä. Yleisempi käsite on inhimilliset voimavarat. Se jaetaan kahteen osaan eli inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan.

Inhimillisten voimavarojen merkitystä on korostettu vertaamalla sitä fyysiseen pääomaan ja luonnonvaroihin. Maailmanpankin tehtyjen laskelmien mukaan inhimillisten voimavarojen osuus kansantulon muodostumisesta on korkean tulotason maissa noin kaksi kolmannesta.²

Inhimillisessä pääomassa näkökulmana ovat yksilön ominaisuudet. Sosiaalisen pääoman käsite tuo inhimillisen pääoman rinnalle yhteisöllisen näkökulman. Tarkastelun kohteena ovat toimijoiden väliset suhteet eli yhteisön rakenteet ja normit. Puhutaan yhteiskunnan toimintasäännöistä, niitä välittävistä verkostoista ja niihin kohdistuvasta luottamuksesta sekä yhteiskunnan hyvästä hallinnoinnista, sosiaalisesta yhteenkuuluvuudesta (koheesiosta) ja elinvoimaisesta kulttuurista.

Maailmanpankin sosiaalisen pääoman empiirinen indikaattorikehittäminen on jaettu neljään lohkoon (ks. Kajanoja 1997, 24–25): 1. horisontaaliset assosiaatiot, esimerkiksi osal-

listuminen asuinyhteisöihin ja ammattiliittoihin ja luottamus tukiverkkoihin, 2. kansalaisyhteiskunta/poliittinen yhteiskunta, esimerkiksi demokraattisuus ja poliittinen osallistuminen, 3. sosiaalinen integraatio, esimerkiksi sosiaalinen liikkuvuus, rikollisuus, nuorisotyöttömyys ja 4. laillisuus- ja hallintonaikohdat, esimerkiksi oikeusjärjestelmän riippumattomuus ja sopimusten pätevyys.

Robert Leonardi (1997, 24) mittaa sosiaalista pääomaa viidellä indikaattorilla: 1. yhteisöllisyyttä suosivat normit ja asenteet, 2. ryhmätoiminnan aktiivisuus, 3. instituutioiden hyvä suorituskyky, 4. instituutioiden toiminnan tuloksena on yhteisöllisiä hyötyjä eikä vain yksilöllisiä hyödykkeitä ja 5. tuloksena on yhteiskunnan mitassa taloudellista kasvua ja hyvinvointia.

Kyse on pääomasta. Niinpä sosiaalisessa pääomassa – kuten myös inhimillisessä pääomassa – ovat näkökulmana talouden tehokkuus ja yhteiskunnalliset tuotot. Viime kädessä haetaan vastausta talouden ymmärtämiseen ja parantamiseen. Toisin sanoen kysytään, onko sosiaalinen pääoma varteen otettava talouden tehokkuuden selittäjä ja voidaan-ko sosiaaliseen pääomaan kohdistuvien toimenpitein vaikuttaa talouden tehokkuuteen.

Sosiaalisen pääoman käsite on uusi. Käsitteen ajatusmalli kytkeytyy vahvimmin taloustieteeseen. Käsitteen syntyänsanat lausui kuitenkin sosiologi James Coleman artikkelissaan vuonna 1988.³ Coleman tutki koulun keskeyttämistä ja erotteli keskeyttämistä selittävät perhetaustaan liittyvät tekijät kolmeen komponenttiin: taloudelliseen pääomaan, inhimilliseen pääomaan ja sosiaaliseen pääomaan. Taloudellinen pääoma kuvasi perheen taloudellisia edellytyksiä kouluttaa lapsiaan. Inhimillinen pääoma kuvasi vanhempien koulutustason vaikutusta. Sosiaalista pääomaa Coleman kuvasi sekä perheen sisäisen vuorovaikutuksen tiiviytensä että sen yhteisön kiinteytenä, johon koti ja koulu kuuluivat. Colemanin empiirisen tutkimuksen mukaan sosiaalinen pääoma vaikutti – taloudellisen ja inhimillisen pääoman ohella –

²Tulos on jäännös, kun kansantulosta on vähennetty fyysisen pääoman ja luonnonvarojen synnyttämän tulovirran osuus (Serageldin 1996, 14–15).

merkittävästi koulun keskeyttämiseen. Sosiaalinen kiinteys vähensi koulun keskeyttämistä.

Taloustieteilijä Lawrence Katz (1992) tutki asuinalueen vaikutusta työkykyyn. Vaikutus ilmeni selvästi, kun Chicagon vuokraslummiin perheet sijoitettiin uudelleen sattumanvaraisesti joko keskustaan tai paremmin toimeentulevien asuttamiin esikaupunkeihin. Viimeksi mainittujen perheiden työssä käyvät jäsenet pärjäsivät merkitsevästi paremmin työelämässä. Katz ei kuitenkaan vielä käyttänyt sosiaalisen pääoman käsitettä vaan puhui inhimillisen pääoman käsitteen laajentamisesta.

Politiikan tutkija Robert D. Putnam (1993) käytti sosiaalisen pääoman käsitettä tutkimuksessaan Italiassa vuonna 1970 toteutettua hallinnon uudistusta. Tutkimuksessa ilmeni vakuuttavasti, että kansalaisyhteisöllä oli merkittävä vaikutus hallinnon uudistuksen toteutumiseen ja samalla taloudelliseen kehitykseen Italiassa. Tutkimuksen mukaan kansalaisyhteisön horisontaalisia yhteyksiä suosivat perinteet ja toimintatavat ovat tärkeä selitys siihen, miksi Pohjois-Italia kuuluu nyt Euroopan kehittyneimpien alueiden joukkoon, kun taas Etelä-Italia on pudonnut sen

³Ilmaista "social capital" on käytetty aiemminkin ainakin kaupunkitutkija Jane Jascobsin kirjoituksissa. Kirjallisuustiedostojen hakusanahaun mukaan käsitettä on eniten käytetty kehitysmaihin kohdentuvassa ns. kehitystutkimuksessa. Onkin ilmeistä, että kehitystutkimuksen piirissä käsitettä on käytetty jo ennen Colemania. Nyt tarkoitettussa mielessä käsitteen synty on kuitenkin tapana kytkeä James Colemanin artikkeliin vuodelta 1988 (ks. esim. Katz 1992, 221; Fukuyama 1995, 10; Portes & Landolt 1996, 18; Teachman & Carver & Paasch 1997, 1-3; Leonardi 1997, 3). Lähele sosiaalisen pääoman käsitettä tulee Pierre Bourdieun tunnettu "kulttuurisen pääoman" käsite (ks. esim. Bourdieu 1984). Siinä on kyse ensisijassa ihmisten keskinäisestä erottautumisesta kulttuuristen ominaisuuksien eli "kulttuurisen pääoman" perusteella. Bourdieun pääoman käsitteeseen ei liity samanlaista yhteisesti tavoitellun pääoman tuoton ajatusta kuin kansantaloustieteen perinteeseen pääoman käsitteeseen ja myös nyt tarkoitettuun sosiaalisen pääoman käsitteeseen.

kehitysvauhdista. Italia-tutkimuksen jälkeen Putnam on tutkinut sosiaalisten verkostojen eli kansalaisyhteiskunnan haurastumista USA:ssa (Putnam 1995).

Yhteiskuntatieteilijä Francis Fukuyama julkaisi vuonna 1995 laajaa huomiota saaneen teoksen sosiaalisesta pääomasta. Hän pelkää individualismin ylikorostuksen uhaavan amerikkalaista yhteiskuntaa. Myös esimerkiksi Italian ja Kiinan asema on hänen mukaansa uhattuna kiinteästi perhesiteisiin sidottuina ja sen edellyttämän valtion vahvan ohjauksen yhteiskuntina. Sen sijaan Japanissa ja Saksassa on Fukuyaman mukaan sosiaalista pääomaa, joka synnyttää sitoutumista nykyaikaisen tuotannon vaatimiin laajoihin organisatorisiin rakennelmiin.

Maaailmanpankissa on meneillään taloustieteellisesti painottuva sosiaalista pääomaa koskeva tutkimustyö (Serageldin 1996). Se on osa Maaailmanpankin kestävästä kehitystä koskevaa työtä. Kestävä kehitys jaetaan kolmeen osaan eli ekologisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti kestäväan kehitykseen. Kehittelyn kohteena on kaksi sosiaalisen pääoman vaikutusten mittaustapaa. Toinen on jäännös, kun odotettavissa olevasta kansantulosta vähennetään fyysisen pääoman ja luonnonvarojen synnyttämän tulovirran lisäksi arvio inhimillisen pääoman synnyttämästä tulovirrasta. Toinen on vertaileva menettely Putnamin Italia-tutkimuksen tapaan. Menettely edellyttää perehtymistä yhteiskuntahistoriaan vertailtavilla alueilla. Samoin edellytetään sosiaalista pääomaa mittaavien indikaattoreiden kehitystyötä.

Käsitteen kehittäminen on johtanut Maaailmanpankissa myös hallinnollisiin ratkaisuihin. Edellytetään, että sosiaalinen pääoma otetaan järjestelmällisesti huomioon lainapäätösten valmistelussa.⁴

⁴Sosiaalisen pääoman käsitteen rinnalla Maaailmanpankin papereissa käytetään monia muita samaan suuntaan viittaavia käsitteitä, kuten "sosiaalinen kehitys, sosiaalinen analyysi, sosiaalinen dimensio, sosiaalinen infrastruktuuri, inhimilliset voimavarat" (ks. World Bank 1997a ja 1997b).

Eniten sosiaalista pääomaa on käsitelty USA:ssa. Siellä se on synnyttänyt runsaasti keskustelua sekä tieteellisissä aikakauslehdissä että poliittisemmässä julkisuudessa. Käsite on jo leimattu muotisanaksi.⁵ Käsite on rantautumassa Eurooppaan.⁶

KÄSITTEESEEN KOHDISTETTU KRITIIKKI

Sosiaalisen pääoman käsite on nuoruudestaan huolimatta ehtinyt synnyttää kritiikkiä.

Kuten yleensäkin uusien käsitteiden suhteen voi tässäkin tapauksessa hyvin perustellusti kysellä, onko ollenkaan kyse uudesta asiasta. Sosiaalisen pääoman tapaista ajatusta yhteisön sosiaalisten normien ja rakenteiden vaikutuksista talouteen ja sen tehokkuuteen ovat esittäneet kansantaloustieteilijät ja sosiologit molempien tieteenalojen tärkeimmistä klassikoista alkaen.

Hyvin lähellä sosiaalisen pääoman käsitettä on esimerkiksi institutionaalisen taloustieteen instituution käsite (ks. North & Thomas 1973). Monet ulkoisvaikutuksia ja omistusoikeusjärjestelmää koskeneet tarkastelut kansantaloustieteen valtavirran piirissä ovat lähentyneet sosiaalisen pääoman ajattelutapaa (vrt. Hausman 1992). Erityisen kiinnostavaa kehittäelyötä sosiaalisen pääoman kannalta on kansantaloustieteessä tehty julkishyödyk-

keen käsitteen ympärillä (Coleman 1988, S116–S118; Forss 1993, 1–23). Sosiologian piirissä ”uusi taloussosiologia” on käsitellyt talouden rakenteisiin kätkeytyviä sosiaalisia kysymyksiä, kuten verkostoja, kulttuuria ja organisaatioita (Swedberg 1997). Nyt tuolle jo tehdylle työlle annetaan uusi nimi.

Kritiikin pääkohde on käsitteen epämääräisyys ja sen käytön venyvyys. Sosiaalisesta pääomasta on tullut taikasana, jota ”liberaalit ja konservatiivit nyt ylistävät yhdessä avaimena monien kansallisten ongelmien ratkaisuun alkaen julkisesta opetuksesta, ikään-tyimisestä ja mielenterveydestä päätyen taisteluun suurkaupunkien rikollisuutta vastaan ja amerikkalaisten pikkukaupunkien elvyttämisen puolesta” (Portes & Landolt 1996, 18).

Sosiaalisesta pääomasta on kritiikin mukaan tullut kehäpäättelyä. Myönteinen taloudellinen ja sosiaalinen kehitys selitetään sosiaalisella pääomalla. Myönteinen kehitys ja sen selitys eivät aina erotu. Luottamus ja sosiaalinen pääoma kytketään yhteen. Kriitikot nimeävät syyllisiksi käsitteen hämärtämiseen sen tunnetuimmat kehittäjät eli Colemanin, Putnamin ja Fukuyaman.

Sosiaalinen pääoma samastetaan usein yhteisön kiinteyteen. Alejandro Portes ja Patricia Landolt havainnollistavat (1996, 18–19) tällaisen ajattelun kyseenalaisuutta toteamalla, että rikollisjoukossa saattaa olla erittäin kiinteästi sitova sosiaalinen pääoma.

Kritiikki on perusteltua, mikäli sosiaalisen pääoman indikaattorit ja taloudellisen ja sosiaalisen tuloksen indikaattorit eivät selvästi eroa toisistaan. Silloin kyse on todellakin kehäpäättelystä, tautologiasta. Lisäksi on tärkeää, että myönteistä kehitystä ja sosiaalista pääomaa käsitellään myös sillä tavoin riippumattomina ilmiöinä, että tarkastellaan, missä olosuhteissa sosiaalinen pääoma (sen indikaattorit) tuottaa tavoiteltuja tuloksia. Etenkin Fukuyaman tyyli maalata leveällä pensselillä ja jättää tarkemmat empiiriset erittelyt myöhempien tutkimusten varaan herättää epäilyksiä.

Mutta se, että sosiaalisen pääoman seura-

⁵Näyttävien kokoelma kirjoituksia sisältyy American Behavioral Scientistin teemanumeroon maaliskuussa 1997 (Edwards & Foley 1997). Amerikkalaista keskustelua kuvaavat A. Portes ja P. Landolt (1996) sekä J. Teachman, K. Carver ja K. Paasch (1997).

⁶Esimerkiksi EU:n komission pääosasto V työllisyys, työmarkkinasuhteet ja sosiaaliasiat järjesti 9.12.1997 seminaarin käsitteestä sosiaalinen pääoma (ks. Leonardi 1997). Suomessa järjesti Vappu Taipaleen johdolla toimiva ”Sosiaalisesti kestävä kehityksen jaosto” aihepiirin ympärillä tutkijatapaamisen 25.3.1997. Sosiaalipoliittinen yhdistys ja Valtion taloudellinen tutkimuskeskus järjestivät sosiaalista pääomaa käsitelleen seminaarin 24.11.1997. Seminaariaineisto kootaan julkaisuksi, joka ilmestyy Valtion taloudellisen tutkimuskeskuksen julkaisuna vuoden 1998 alussa.

ukset eli sen tulokset määrittelevät pääomaa, on täysin johdonmukaista ja välttämätöntä. Pääomalla tulee olla tuottoa. Pääoma on intentionaalinen eli tuoton mukaan määrittyvä käsite. Jos pääomalla ei ole tuottoa, ei sitä ole perusteltua kutsua pääomaksi. Leonard (Putnamin työtoveri hänen Italia-tutkimukseensa) ottaa sosiaalisen pääoman määrittelyyn täysin perustellusti mukaan ”sosiaalitaloudelliset tulokset” (Leonard 1997, 1 & 24). – Rikollisjoukon kiinteys ei ole sosiaalista pääomaa – muuta kuin enintään joukon itsensä kannalta.

Käsitteen epämääräisyyden ja venyvyyden kritiikki ei kuitenkaan kohdistu vain tarkastelun johdonmukaisuuteen. Sekä kritiikissä että kritiikin kohteessa on vahva panos yhteiskuntapoliittista arvolatausta. Siitä kertoo kriitikoiden viittaus liberaaleihin ja konservatiiveihin.

Fukuyama ja monet muut käyttävät sosiaalisen pääoman käsitettä enemmän tai vähemmän vastakohtana valtion puuttumiselle. Kuten Portes ja Landolt edellisessä lainauksessa viittaavat, taustalla tuntuu olevan ajatus, että terve yhteisö ei tarvitse valtion puuttumista ja siten tehtävänä on palauttaa amerikkalaisen pikkukaupungin terve sosiaalinen yhteisö, vaikkakin toisissa puitteissa.⁷ Sen sijaan esimerkiksi Coleman kutsuu tarkastelujensa loppuksi valtiollisia organisaatioita tuottamaan tarvittavaa sosiaalista pääomaa vahvojen perhe- ja pienyhteisösuhteiden heiketessä (Coleman 1988, S118). Myös Putnam viittaa val-

tiollisten toimenpiteiden mahdollisuuksiin sosiaalisen pääoman edistämiseksi (Putnam 1995, 76–77). Voidaan ajatella, että valtion toteuttamat tulonsiirrot ja palvelut lisäävät sosiaalista koheesiota.

Sosiaalisen pääoman käsite on todella vaikiintumaton.⁸ On ennenäikasta sanoa, tuleeko siitä taloustieteen ja sosiaalitieteen yhteinen käsite vai jääkö se lyhytaikaiseksi muotipyrahdykseksi. On kuitenkin perusteita ennakoida lisääntyvän kiinnostuksen kohdistuvan taustalla olevaan ajatukseen kytkä taloudellinen kehitys sosiaalisiin rakenteisiin ja normeihin. Toinen kysymys on, tuleeko ilmaisu ”sosiaalinen pääoma” kuulumaan kytkentää kuvaavaan käsitteelliseen kehikkoon vai tullaanko ajatus nimeämään toisella tavalla.

PUOLUSTUS ELI SOSIAALINEN TALOUDELLISEN SELITTÄJÄNÄ

Sekä sosiaali- että taloustieteen piirissä on runsaasti teoretisointia siitä, miten talouden tehokkuus – ja yleensäkin toimiva yhteiskunta – edellyttää modernissa yhteiskunnassa hyvää sosiaalista integraatiota eli koheesiota, luottamusta ja sisäistettyä oikeusjärjestystä. Tuoretta havaintoaineistoa tarjoavat Itä- ja Keski-Euroopan siirtymätaloudet. Tällaisessa yleisen edellytyksen mielessä sosiaalisen merkitys talouden selittäjänä on jo selviö.

Mitä empiiriset vertailevat tutkimukset kertovat sosiaalisen pääoman merkityksestä talouskasvun ja hyvinvoinnin kannalta? Joitakin vihjeitä saa tutkimuksista, joissa on vertailtu esimerkiksi poliittisen vakauden, vapausoikeuksien toteutumisen, sosiaalisen segregaaion, tulonjaon tasaisuuden yms. vai-

⁷Sosiaalisen pääoman käsitteen käyttö ei ole pyhätyntä vain tutkijoihin tai USA:han. Esimerkiksi Uuden-Seelannin pääministerinä vuosina 1991–1997 toiminut J. B. Bolger omaksui sosiaalisen pääoman käsitteen tärkeäksi poliittiseksi tunnukseksi. Hän totesi, ”ettei sosiaalinen pääoma ole sitä, että hallitus yksinkertaisesti lisää rahoitusta yhteiskunnan sitkeimpiin ongelmiin. Eikä sosiaalinen pääoma ole sitä, että kansalaiset odottavat jonkun muun – kenen tahansa muun – ratkaisevan heidän ongelmansa ... Sosiaalinen pääoma on sitä, että yhteisö työskentelee yhdessä luottamuksen hengessä tarttuakseen yhteiskunnan ongelmiin” (Bolger 1997).

⁸Esimerkiksi lakimiehillä on sanottu olevan paljon sosiaalista pääomaa Pohjois-Amerikassa verrattuna Euroopan, Aasian ja latinalaisen Amerikan lakimiehiin (Dezalay & Garth 1997). Sosiaalinen pääoma on siis samastettu yhteiskunnalliseen vaikutusvaltaan. Sellainen käyttö on kaukana siitä sisällöstä, joka käsitteelle annetaan Maailmanpankin työssä.

kutuksia talouskasvuun ja hyvinvointiin.⁹

Vertailevissa tutkimuksissa on vaikea päästä tilastollisesti merkitseviin korrelaatio- tai regressiokertoimiin, jos vertailut tehdään huolella käyttäen asianmukaisia kontrolloivia muuttujia. Empiirinen aineisto ei vahvista päättelyä, vaan se jää valistuneiksi oletta- muksiksi, joita empiirinen aineisto ei kumo- a. Niin käy aina enemmän tai vähemmän mutta nyt enemmän. Näillä varauksilla esimerkiksi demokraattisuus, poliittinen vakaus, ihmisoikeus- ten toteutuminen, sukupuolten tasa- arvo, tulonjaon tasaisuus ja sosiaali- ja terve- ysmenojen korkea osuus näyttävät liittyvän tehokkaaseen talouteen ja hyvinvointiin. Myös esimerkiksi vallitsevan uskonnon on vertailevissa tutkimuksissa havaittu liittyvän talouden tehokkuuteen.

Mutta entä vielä tarkemmin – millaiset me- kanismit välittävät sosiaalisten tekijöiden vaikutusta talouden tehokkuuteen? Ongelma alkaa paljastua. Asiaa on tutkittu vähän ja puutteellisesti.

⁹Tällaisia vertailuja on tehty kehitystutkimuksen piirissä, jossa huomion kohteena ovat ensisijaisesti kehitysmaat. Hyviä yhteenvetoja tutkimusalue- en tuloksista sisältyy YK:n kehitysohjelman eli UNDP:n vuosittain julkaisemiin inhimillisen ke- hityksen raportteihin (UNDP 1990–1997, ks. eriy- tisesti UNDP 1994, 4–21). Yhteenvetoja vertaile- vista tutkimuksista sisältyy Ian Goughin ja Theo Thomasin artikkeliin (1994), jossa painopisteenä ovat yhtä hyvin teollistuneet maat. Tärkeä lähde on Bruce E. Moonin teos (1991), jota pidetään virstan- pylväänä alan tutkimuksessa. Talouskasvua selit- täneistä vertailuista ansaitsee erityismaininnan Ross Levinen ja David Reneltin (1992) tutkimus. He tutkivat talouskasvua laajan analyysin avulla. Heidän lähtökohtanaan olivat useissa aienumissa vertailevissa tutkimuksissa käytetyt aineistot ja päättelyt, joten tutkimusta voidaan pitää myös ai- empien tutkimusten kriittisenä arviointina. He käyttivät selittävinä muuttujina esimerkiksi poliit- tista vakautta ja vapausoikeuksien toteutumista. Tulonjaon tasaisuuden vaikutuksesta talouskas- vuun ks. esim. A. Alesinan ja D. Rodrikin artikkeli (1994). Olen vertaillut hyvinvointivaltion laajuus- den vaikutusta talouden kasvuun ja hyvinvointiin ja tehnyt arvioivia yhteenvetoja aiheeseen liitty- neistä aiemmista vertailuista (Kajanoja 1994, 1995 & 1996, 101–137).

Sosiaalitieteiden puolella on kartettu astu- mista taloustieteen alueelle. ”Uusi taloussosio- logia” on nimensä mukaisesti melko uutta ja pitäytyy aika yleisessä sosiologisessa näkö- kulmassa silloinkin, kun tutkimus koskee konkreettisia ”välitason” ilmiöitä. Tutkimus- ta ei pyritä konkreettisesti kytkemään talou- den tehokkuuden kysymyksiin.

Taloustieteen puolella nekin valtavirrasta poikkeavat suuntaukset – kuten institutionaa- lisen ja evolutionaarisen taloustiede ja sään- telykoulukunta –, jotka ohjelmallisesti sisäl- lyttävät tutkimukseensa sosiaalisen raken- teen kysymyksiä, ovat sosiaalisten tekijöiden ja toimijoiden käsittelyssään ohuita ja kaava- maisia.

Konkreettinen ja monipuolinen tutkimus sosiaalisten mekanismien eli sosiaalisten ra- kenteiden ja normien yhteydestä talouden te- hokkuuteen loistaa poissaolollaan.¹⁰

Miksi puute huomataan juuri nyt? Eli miksi sosiaalisen pääoman käsite syntyy juuri nyt? Ehkä syy on tuotantorakenteen muutoksessa. Monet arvelevat, että tuotantotavassa on nyt tapahtumassa yhtä perustava murros kuin for- dismin ja taylorismin syntyessä ja työvoiman virratessa massamäärin maataloudesta teolli- suuteen ja sitten palveluihin. Muutokseen liittyi silloin perinpohjainen sosiaalisen ra- kenteen ja normiston sekä toimintamuotojen muutos. On syntymässä jälkifordistinen, jous-

¹⁰Richard Swedberg (1997) on kirjoittanut katsa- uksen uuden taloussosiologian tilasta. Ari Niemi- nen (1996) arvioi erityisesti sääntelykoulukunnan työtä sosiaalisen tekijän huomioon ottamisen nä- kökulmasta. Olen arvioinut sosiaali- ja taloustie- teen kohtaamattomuutta hyvinvointivaltiota kos- kevassa tutkimuksessa (Kajanoja 1996, 143–145). Sosiaalisen ja taloudellisen erillisyyden koskee tie- teellisen tutkimuksen ohella myös yhteiskuntapoli- tiittista keskustelua. Talouspoliittinen retoriikka on karttanut taloudellisen kehityksen kytkemistä sosiaalisiin rakenteisiin (Heinonen & Mykkänen & Pantzar 1997). Sama koskee epäilemättä sosiaa- lipoliittista retoriikkaa kääntäen. Perusteluna ei enää käytetä – kuten J. M. Keynesin, Jan Tinberge- nin, Gunnar Myrdalin ja Pekka Kuusen päivinä käytettiin – talouden tehokkuutta (vrt. Tuomioja 1996, 93–111).

tavuutta korostava, prosessorientoitunut, verkostomainen, tietoyhteiskuntaan nojaava tuotantomuoto. Muutoksen arvellaan nytkin kytkeytyvän perinpohjaiseen muutokseen sosiaalisissa rakenteissa ja normeissa sekä toimintatavoissa.¹¹ Jos näin on, kehityksen ymmärtäminen ja siihen vaikuttaminen edellyttävät kansantaloustieteen ja talouspolitiikan konkreettista kytkemistä sosiaalisiin rakenteisiin ja normeihin sekä toimintatapoihin.

Sosiaalisen pääoman käsite on siis tervetullut kiinnittämään huomiota sosiaalisiin tekijöihin talouden ja sen tehokkuuden selittäjänä. Mutta onko sana ”pääoma” tarpeen? Eikö esimerkiksi sosiaalinen infrastruktuuri olisi parempi käsite? Sen ymmärtäisivät sekä sosiaalisen että teknistaloudellisen kielenkäytön omaksuneet, eikä se sisältäisi pääoman käsitteeseen liittyviä vaikeuksia.

Kritiikki on kyseenalaistanut sosiaalisen pääoman käsitettä pääomana. Pääoman käsitteeseen kuuluu karttuminen ja kuluminen. Miten johdonmukaisesti niitä voidaan soveltaa sosiaaliseen pääomaan (Serageldin 1996, 19)? Ongelmia aiheuttaa myös se, että talouden piirissä pääoman käsite on totuttu ymmärtämään sellaiseksi, että se voidaan selkeästi kvantifioida ja sen tuotto voidaan melko yksiselitteisesti arvioida. Sosiaalisen pääoman suhteen sellaiset vaatimukset ovat vaikeasti jos lainkaan saavutettavissa oleva kriteeri.¹²

Sosiaalisen pääoman käsitteelle on kuitenkin

¹¹Hjerpe (1997, 29) havainnollistaa teollistumisen vaikutuksia sosiaaliseen pääomaan. Siirtymistä ”postfordismiin” ja sen vaikutuksia kuvaavat esimerkiksi Manuel Castells (1989, 13–16 & 1996), Bob Jessop (1993) ja Jukka Niemelä (1996, 7–).

¹²Pääoma ajatellaan usein myös sellaiseksi, että se voidaan kirjata yrityksen taseeseen. Kirjaus edellyttää metodologista individualismia. Pääoman täytyy olla jaettavissa yrityskohtaisesti kirjattavaksi. Sosiaalinen pääoma on kollektiivinen käsite. Se ei ole jaettavissa. Tosin monet infrastruktuuriin sisältyvät pääomaerät (esimerkiksi liikenneverkot) esiintyvät nytkin vain kansantalouden eivätkä yritysten tilinpidossa. Myös sosiaalinen pääoma voidaan lukea osaksi infrastruktuuria. Monet puhuvatkin sosiaalisesta infrastruktuurista.

kin hyvä perustelu, suunnilleen yhtä hyvä kuin fyysisen tai inhimillisen pääoman käsitteille. Pääomaa tarvitaan tavaroiden ja palvelusten tuotantoon. Fyysinen pääoma eli koneet, laitteet, rakennukset, puolivalmisteet yms. ja myös luonnonvarat ovat pääomaa, mikäli niitä tarvitaan tuotantoon. Sama koskee inhimillistä pääomaa. Yksilön ominaisuuksina ilmenevä sivistys, tiedot, motivaatio, työkokemus, sosiaaliset taidot, osaaminen muuttuvat pääomaksi voidessaan edistää tuotantoa. Yhtä hyvin yhteisön ominaisuuksina ilmenevät sosiaaliset tekijät eli sosiaaliset rakenteet ja normit voidaan ymmärtää pääomana niiden edistäessä tuotantoa.

Entä miten sosiaalista pääomaa – esimerkiksi koheesiota ja luottamusta – määritellään ja mitataan? Miten sosiaalinen pääoma kasaantuu ja kuluu? Miten siihen investoidaan? Ongelma ei olennaisesti poikkea inhimillisestä pääomasta. Inhimillistä pääomaa mitataan useimmiten koulutuksen tasona ja työkokemuksen pituutena. Ne tavoittavat suhteellisen heikosti sitä, mitä niillä tavoitellaan eli yksilön edellytyksiä osallistua tehokkaasti tava-

¹³Koulutus ja työkokemus ovat edellyttäneet jonkin minimimäärän motivaatiota, autonomisuutta ja sosiaalisia taitoja. Siinä suhteessa tiedot koulutuksesta ja työkokemuksesta mittaavat motivaatiota, autonomisuutta ja sosiaalisia taitoja. Ns. filter- eli screening-teoriat suhtautuvatkin kriittisesti inhimillisen pääoman koulukunnan alkuperäiseen ajatukseen koulutuksesta tuotannontekijänä. Koulutus ei välttämättä paranna työsuorituksia. Työelämässä vaadittavat taidot voi oppia monella tavalla. Filter- eli screening-teorian mukaan koulutuksen tärkeä tai tärkein merkitys työnantajalle onkin säästää työnantajan valintakustannuksia. Silloin koulutuksen ei niinkään ajatella parantavan työsuorituksia vaan sen ajatella olevan osoitus suorituskyvystä (Spence 1974; Vuorensyrjä 1996, 139–141). Tapa, jolla työnantajat arvioivat työkokemusta, heijastaa samaa ajatusta. Työhistoriaa ei arvioida vain työkokemuksen tuottajana vaan myös motivaation, autonomisuuden ja sosiaalisten taitojen mittarina. Esimerkiksi lyhyeksi jääneet työsuhteet saattavat herättää työnantajan epäilyksiä. – Joka tapauksessa koulutustaso ja työkokemuksen määrä ovat hyvin puutteellisia inhimillisen pääoman mittareita.

roiden ja palvelusten tuotantoon. Esimerkiksi motivaatio, autonomisuus ja sosiaaliset taidot jäävät mittaamatta.¹³ Samanlainen ongelmallinen tilanne koskee luontopääoma kuten Reino Hjerppe (1997, 28) huomauttaa. Myös perinteisimmän pääoman käsitteen eli ihmisen tekemän fyysisen pääoman suhteen on monenlaisia ongelmia. Aiemmasta pääomäerästä voi esimerkiksi hetkessä tulla rasite teknologisen kehityksen myötä. Silti inhimillisen ja fyysisen pääoman käsitteistä ei ole ehdotettu luovuttavaksi. Fyysisen, inhimillisen ja sosiaalisen pääoman käsitteet ovat päteviä talouden ymmärtämisessä ja ohjaamisessa, niin kauan kuin ihminen pyrkii talouden tehokkuuteen.

ONKO SOSIAALINEN PÄÄOMA
YÖVARTIJAVALTION VAI HYVINVOINTIVALTION
LIITTOLAINEN?

Jotkut ovat ymmärtäneet sosiaalisen pääoman vaihtoehtona tai vastakohtana valtion puuttumiselle. Mitä parempi on sosiaalinen pääoma, sen enemmän valtio voi vetäytyä sosiaalisista tehtävistä yövärtijan rooliin. Hyvinvointivaltio vain tukahduttaa spontaanin sosiaalisen pääoman syntymistä.

Tällaiselle tulkinnalle antaa tukea viime vuosina vahvaa hegemoniaa saanut pyrkimys korostaa käsitettä *workfare* (työhön suuntautuminen) käsitteen *welfare* (hyvinvointi) kustannuksella. Korostus koskee valtion sosiaalipoliittisten toimenpiteiden suuntaamista. *Workfare* korostaa keppiä ja porkkanaa kannustaessaan ihmisiä työhön. *Workfare* haluaa vähentää monia hyvinvointivaltion tulonsiirtoja ja palveluja, koska ne nähdään kannustinloukkuina.

Taustalla on trade-off-doktriini. Se on

¹³Olen toisaalla käsitellyt perusteellisesti trade-off-doktriinia (Kajanoja 1994 & 1996, 105–130). Trade-off-doktriini on osoittautunut yhä kyseenalaisemmaksi myös vallitsevan uusklassisen talousteorian omista lähtökohdista. Silti se on säilyttänyt vahvan aseman taloustieteellisessä ja talouspoliittisessa retoriikassa.

omaksuttu kansantaloustieteen valtavirran piirissä enemmän tai vähemmän itsestään selvänä seurauksena siitä, että markkinat katsotaan yleensä tehokkaimmaksi tavaksi ohjata tuotantoa.¹⁴ Doktriinin mukaan sosiaaliset tulonsiirrot eivät ole vain neutraalia kansantulon käyttöä vaan yleensä ne jarruttavat talouden kasvua. ”Rahaa rikkailta köyhille kannetaan vuotavassa ämpärissä” (Okun 1975, 91). Siten hyvinvointivaltio syö omaa perustaansa heikentäessään talouskasvua. *Workfare*n korostus tuo pitkällä aikavälillä eniten *welfare*a.

Toisaalta viime aikoina on yleistynyt ajattelutapa, joka ylittää *welfare*n ja *workfare*n asettamisen vastakkain. Hyvinvointivaltio ja sosiaalipolitiikka nähdään investointina. Ajattelu ilmenee esimerkiksi Hollannin työ- ja sosiaaliministeriön ja EU:n komission järjestämän korkean tason konferenssin johdantoteksteissä: ”Vakaaseen sosiaaliseen infrastruktuuriin tähtäävä sosiaalipolitiikka tarjoaa sekä talouskasvua että jaettua hyvinvointia ... se tarjoaa syrjäytymisen sijaan mukaan vetämistä ... sosiaalista yhteenkuuluvuutta tukeva sosiaalipolitiikka toimii dynaamisen talouden edistäjänä” (Social Policy and Economic Performance, 1997, 13–24).

Kun hyvinvointivaltio nähdään investointina, kyse on investoinneista inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan. Nykyaikainen tuotanto edellyttää työvoimaltaan yhä enemmän luovuutta ja riskinottoa, autonomiaa ja vuorovaikutustaitoja. Hyvinvointivaltion takaamat taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet saattavat nyt olla erityisen tarpeen autonomian, vuorovaikutuksen ja uudenlaisiin elämänratkaisuihin liittyvän riskinoton edellytyksinä. Monet tutkimukset viittaavat siihen, että sosiaalinen yhteisyys – lyhytnäköisen egoismin sijaan – on yhä tärkeämpi ja yhä vaikuttavampi motiivi työelämässä. Hyvinvointivaltion tulonsiirrot ja palvelut saattavat olla tärkeä sosiaalisen yhteenkuuluvuuden edistäjä. Ehkäpä ”vuotava ämpäri onkin talouden tehokkuutta ja kasvua edistävä kaste-lujärjestelmä” (Korpi 1985, 100).¹⁵

Totesin edellä, että sosiaalisten tekijöiden

vaikutusta talouden tehokkuuteen on tutkittu vähän ja puutteellisesti. Toteamus koskee myös hyvinvointipalveluja ja sosiaalisia tulonsiirtoja. Hyvinvointivaltion talouden tutkimus on koskenut tulonjakovaikutuksia, kustannuksia ja tehokkuutta, mutta hyvinvointivaltion vaikutuksia inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan ja sitä kautta sen dynaamisia vaikutuksia kansantalouden suorituskykyyn ei ole sanottavasti tarkasteltu.¹⁶

Konkreettisen tutkimuksen puute on yksi osoitus sosiaalisen pääoman käsitteen tarpeellisuudesta. Sosiaalisen pääoman käsite sisältää ajatusmallin siitä, miten sosiaaliset tekijät vaikuttavat talouden tehokkuuteen. Kun ajatusmalli on puuttunut, puuttuu myös tutkimusta ja tietoa.

MERKITSEKÖ SOSIAALINEN PÄÄOMA TALouden IMPERIALISMIA?

Välineellisen, teknistaloudellisen järjen ohjaama asennoituminen kukoistaa ennennäkemättömästi. Ylikansallinen markkinatalous vie sitä maapallon jokaiseen kolkkaan. Sosiaalisen pääoman käsitteen voi nähdä tämän maailmanvalloituksen täydentäjänä. Käsite valjastaa yhteisöllisyyden teknistaloudellisen järjen palvelukseen. Käsitteen olennaisin si-

¹⁵Käsittelen toisaalla laajemmin hyvinvointivaltiota investointina ja asiaan liittyvää kirjallisuutta (Kajanoja 1997, 1–15).

¹⁶Hyvinvointivaltio arvattavasti monin tavoin edistää sosiaalista pääomaa esimerkiksi ehkäisemällä syrjäytymistä ja luomalla yhteenkuuluvuutta. Kun ”workfaren” ja ”trade-offin” logiikka on, että pakko, pelko ja omanvoitonpyynti vapauttavat voimavaroja yrittämisenä, hyvinvointivaltion logiikka tarjoaa taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä edellytyksiä, omanarvontuntoa ja yhteenkuuluvuutta inhimillisenä ja sosiaalisena pääomana. Mutta hyvinvointivaltio voi olla myös ”disinvestointi”, eli se voi tuhota sosiaalista pääomaa. Esimerkiksi Assar Lindbeck (1993, 5–6) on eritellyt, miten holhoava hyvinvointivaltio saattaa synnyttää uusavuttomuutta, korkeat verot saattavat purkaa rehellisyyden pääomaa ja avustukset saattavat pakottaa yhä laajempaan valvontaan.

sältö on tarkastella sosiaalisia rakenteita ja normeja – eli yhteisöllisyyttä – pääomana ja siten pääoman tuoton näkökulmasta. Käsite kytkee yhteisöllisyyden talouden tehokkuuteen. Kaikki on sullottu Max Weberin kuvaaman modernin maailman rautaiseen häkkiin, jossa ei kysellä arvoja vaan tehokkuutta.

Vahvoilla on ajattelu, jonka mukaan tärkeintä on turvata teknistaloudellinen tehokkuus. Se tuo lisätuloja ja tarjoaa siten edellytyksiä hyvinvointivaltiolle eli sosiaalisten pyrkimysten toteuttamiselle sosiaalisina tulonsiirtoina ja palveluina. Tehokkuus luo edellytyksiä myös työolojen parantamiselle. Kun sosiaaliset tulonsiirrot ja palvelut sekä työolojen parannukset ovat yleensä teknistaloudellista kehitystä hidastavia, niitä kannattaa lykätä. Niille on syytä antaa periksi vain niin paljon kuin sosiaalinen ajattelu välttämättä vaatii.

Sosiaalisen pääoman käsite saattaa aiheuttaa sen, että sekin sosiaalinen, joka katsotaan välttämättömäksi toteuttaa, määräytyy taloudellisten pyrkimysten ohjaamana. Esimerkiksi sosiaaliturvan pohdinnassa korostuu kannustavuus sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja turvallisuuden kustannuksella. Hyvinvointivaltion tulonsiirtoja ja palveluja pohditaan siltä pohjalta, miten ne luovat sosiaalista pääomaa eli miten ne edistävät talouden tehokkuutta. Työolojen parannukset toteutuvat ennistä yksisilmäisemmin tehokkuuden näkökulmasta työntekijöiden hyvän elämän jäädessä taka-alalle. Sosiaaliset pyrkimykset saavat antaa periksi.

Tuoko sosiaalisen pääoman käsite siis mukanaan sosiaalisen ajattelun alistamisen teknistaloudellisen järjen logiikalle? Uhka on todellinen. Miten suhtautua uhkaan? Sosiaalitiiteilijät ja sosiaalipoliitikot valitsevat usein puolustautumisen strategian. Talouden tehokkuutta korostava ajattelu nähdään vihollisena. Sosiaalisen pääoman käsite voidaan nähdä vihollisen välineenä.

Asia voi olla myös päinvastoin. Sosiaalisen pääoman käsitettä voidaan käyttää vallitsevan teknistaloudellisen ajattelun kyseenalaistaja-

na. Sosiaalinen ajattelu voi käsitteen avulla tunkeutua talouden alueelle vetäytymisen sijaan. Sosiaalinen ajattelu on syytä kytkeä taloudelliseen ajatteluun ja taloudellinen ajattelu sosiaaliseen ajatteluun. Kyse on yhteiskuntapoliittisesti haastavan ja kiehtovan sillan rakentamisesta sosiaalisen ja taloudellisen välille. Sillaa on kyllä modernissa maailmassa rakennettu monista näkökulmista. Adam Smithin, Karl Marxin ja monien muiden ajatukset tuntuvat usein huuhtoutuneen sosiaalisen ja taloudellisen ajattelun vastakkainasetteluun päivän politiikassa.

SOSIAALISTA JA TALOUDELLISTA YHDISTÄVÄN SILLAN RAKENTAMINEN

Sillan rakentamista edistää vastaaminen kahteen tärkeään kysymykseen. 1. Missä määrin taloudellinen ja sosiaalinen ovat vastakkaisia? Missä määrin sosiaaliset pyrkimykset tukevat talouden tehokkuutta? 2. Mitä on pääoman tuotto eli talouden tehokkuus? Onko se maksimimäärä tavaraa ja palveluja vai kestävää hyvinvointia?

1. Kansantaloustieteessä ja taloudellisessa ajattelussa vaikuttaa vahvasti trade-off-doktriini, jonka mukaan sosiaalinen eli sosiaalipoliittikka ja hyvinvointivaltio on taakka talouden tehokkuuden ja samalla tulevan hyvinvoinnin kannalta. Sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo saattavat olla talouden tehokkuutta jarruttavia. Mutta yhtä hyvin ne voivat olla talouden tehokkuutta edistäviä. Vuotava ämpäri saattaa olla haaskausta. Mutta se voi olla myös talouden tehokkuutta ja kasvua edistävä kastelujärjestelmä.

Sosiaalietieteissä ja sosiaalisessa ajattelussa on puolestaan vahvoilla käännteinen mutta tosiasiasa samansisältöinen trade-off-doktriini, jonka mukaan taloudellisen tehokkuuden tavoittelu on sosiaalisesti haitallista. Talouden tehokkuuden tavoittelun ajatellaan merkitsevän syvempien inhimillisten arvojen polkemista.¹⁷

Jos taloustieteilijät tuntuvat mielellään

unohtavan tehokkaan talouden tarkasteluissaan sosiaaliset rakenteet, sosiaalieteilijät tuntuvat mielellään unohtavan, miten hyvä asia on talouden tehokkuus. Jos minun on elinolosuhteitteni parantamiseksi kaivettava oja, kaivan sen mieluummin hyvällä kuin huonolla lapiolla ja käytän säästyvän ajan miellyttävään ja hyödylliseen – ihmissuhteisiin, filosofointiin, vielä parempien lapioiden tai ojankaivuumenetelmien keksimiseen, taiteisiin, lihallisiin nautintoihin ... Eihän ihmisestä ymmärrä juuri mitään sellainen sosiaalinen ajattelija, joka ei ymmärrä ihmisen pyrkimystä tehostaa talouttaan eli elää toisin kuin puutteessa, otsansa hiessä, vaivaa nähden ja vaikertaen, työn orjana.

Sosiaalisen pääoman käsite auttaa ylittämään trade-off-doktriinin. Sosiaalinen ja taloudellinen kytkeytyvät monilla tavoin toisiinsa – eivätkä suinkaan vain toisiaan haitaten. Näyttöä on jo riittämiin, kuten edellä on ilmennyt. Mutta tarvitaan konkreettista tutkimusta. Se avaa silmiä näkemään, miten sosiaalinen ja taloudellinen riippuvat toisistaan.

¹⁷Sosiaalieteilijöiden ja -poliitikkojen piirissä doktriini on vahvemmin implisiittistä asennoitumista verrattuna taloustieteilijöiden ja -poliitikkojen piiriin, jossa sitä myös vahvasti eksplikoidaan usklassiseen teoriaan perustuvana tosiasiaväitteenä. Sisältäähän usklassisen talousteorian ydin ajatuksen, jonka mukaan markkinat tuottavat pareto-optimin eli markkinat on tehokkain allokaation mekanismi. Työvoimamarkkinoiden tehokas toiminta edellyttää työvoiman kysynnästä ja tarjonnasta johtuvia tuloeroja. Niiden "keinotekoinen" supistaminen merkitsee menetyksiä talouden tehokkuudessa. Sosiaalieteilijöiden ja -poliitikkojen puolella ei ole "omaa" teoriaa talouden tehokkuudesta, vaan taloustieteen trade-off-doktriini tuntuu hyväksyttävän siihen liittyvine tehokkaan talouden mekanismien ja eriarvon oletuksineen. Sosiaalieteilijöiden teoriat ja tosiasiaväitteet pyrkivät sitten osoittamaan sosioekonomisen eriarvon haitallisia, sosiaalista yhteenkuuluvuutta tuhoavia vaikutuksia ja analysoimaan taloudellisesti tehokkaan välineellisen toiminnan (toinen ihminen on väline tavoitteiden saavuttamisessa) kielteisyyttä verrattuna ihmisarvoa kunnioittavaan kommunikatiiviseen toimintaan tai dialogiseen minä-sinä-suhteeseen.

Se paljastaa yhteyksien konkreettisia mekanismeja yhteiskuntapolitiikan perustaksi.

Maailma saattaa muuttua aika lailla toisen näköiseksi, kun ymmärrämme sosiaalisen ja taloudellisen välisiä kytkentöjä. Kyse ei ole vain tiedon ja ymmärryksen puutteesta vaan myös vaikeammin ylitettävästä ongelmasta eli erilaisista eduista ja arvostuksista. Tieto ja ymmärrys sosiaalisen ja talouden kytkennöistä auttaa kuitenkin paljastamaan aiempia ristiriitoja näennäisiksi ja löytämään ristiriitoja ylittäviä ratkaisuja.

2. Mitä varten talouden pitäisi olla tehokasta? Mitä on hyvinvointi, jota pääoman tuotolla tavoitellaan? Voisiko pääoman tuotto olla paitsi tavaroita ja palveluja myös esimerkiksi tyydyttäviä ihmissuhteita? Millainen on se elämä ja yhteisö, jota haluamme pääoman tuottona?

Pääoman tuoton mittarina käytetään perinteisesti pääoman aiheuttamaa tulovirtaa. Kansantalouden tasolla tulovirran mittarina on bruttokansantuote (bkt). Bkt pääoman tuoton mittarina on kyseenalaistettu jo kauan sitten. Kritiikki tuotti 1950-luvulta lähtien sosiaali-indikaattorit. Viime vuosina on puhuttu vihreästä tilinpidosta sekä ekologisesti ja sosiaalisesti kestävästä kehityksestä.

Pääoman tuottoa on lähestytty taloudellisten laskelmien näkökulmasta rakennettaessa "genuine progress indicatoria" (gpi eli "oikea kehityksen mittari") bkt:n vaihtoehdoksi. Siinä bkt:stä vähennetään esimerkiksi rikollisuuden aiheuttamat kustannukset. Bkt:ssä rikollisuus näkyy kasvuna. Rikottu ikkuna korjataan ja korjauskustannukset lasketaan kansantuotteeseen. Gpi:ssä bkt:hen tehdään paljon muitakin korjauksia. Siihen lisätään arvio kotitalousten ja kolmannen sektorin vapaaehtoistyön kehityksestä sekä vapaa-ajan lisääntymisestä. Siitä vähennetään ympäristön pilaantuminen, uusiutumattomien luonnonvarojen käyttö, vapaa-ajan väheneminen ja monia muita tekijöitä. Bkt-lukua korjataan alaspäin myös, jos bkt:n nousu on koitunut vain pienen vähemmistön hyväksi ja suuren enemmistön tulotaso on laskenut, kuten viime

vuosina on tapahtunut USA:ssa. Gpi-laskelmia on tehty USA:ssa. Niiden mukaan gpi väheni 6,4 prosenttia vuodessa vuosina 1990–1994. Vastaava bkt:n muutos oli 1,1 prosenttia lisäystä.¹⁸

Gpi ei ota huomioon sellaisia tekijöitä, joita on vaikea tai mahdoton mitata rahassa. Sellaisia ovat terveys ja monet fyysiseen ympäristöön liittyvät tekijät. Sellaisia ovat lisäksi ihmisoikeudet, demokratia, tasa-arvo, osallistuminen ja monet muut sosiaalisesti tavoiteltavan tilanteen piirteet. Tavoittelemme hyvää vuorovaikutusta ihmisten kesken. Emme kysy vain aineellisia ehtoja (eli tavaroita, palveluja ja vapaa-aikaa), terveyttä ja fyysisen elinympäristön laatua vaan vastaamme myös kysymykseen, millaisessa sosiaalisessa yhteisössä haluamme elää.

Hyvä elämä vaatii riittäviä aineellisia edellytyksiä eli tavaroita, palveluja ja niiden tuottamiseksi välttämättömästä työstä vapaata aikaa. Siinä mielessä perinteiset pääoman tuoton mittarit ovat paikallaan, toivottavasti kuitenkin gpi:n osoittamaan suuntaan muokattuina.

Sen jälkeen kun on saavutettu tyydyttävä ja ekologisesti kestävä tavalla tuotettu aineellinen elintaso sekä on turvattu tyydyttävä terveydenhuollon ja fyysisen elinympäristön tila, pääoman tuottoa on paikallaan mitata yhä enemmän sosiaalisena kysymyksenä eli ihmisten vuorovaikutuksena. Tavoiteltavaa vuorovaikutusta on kutsuttu demokratiaksi, kommunikatiivisuudeksi, dialogisuudeksi ja monilla muilla nimillä.¹⁹

HYVÄ KEHÄ?

Kun omaksutaan inhimillisen ja sosiaalisen

¹⁸Gpi-laskelmien tekijät perustelevat laskelmaansa nykyisten bkt-laskelmien harhaanjohtavuudella ja sanomalla gpi:n lähestyvän sitä, miten ihmiset kokevat elintason ja hyvinvoinnin muutokset. He sanovat keskeisimpänä tavoitteenaan olevan USA:n virallisen tilastotuotannon muuttamisen gpi:n osoittamaan suuntaan (Cobb & al. 1995).

pääoman käsitteet ja kun pääoman tuotto ymmärretään edellä tarkoitettuna laajana käsitteenä, avautuu dynaaminen käsitys pääomasta ja sen tuotosta.

Perinteisessä talousajattelussa investoinnit ja kulutus ovat toisensa poissulkevia vaihtoehtoja. Kulutus on pois investoinneista ja siten tulevaisuuden hyvinvoinnista. Jos haluamme vauraan tulevaisuuden, uhraamme nykyistä kulutusta investointien hyväksi.

Inhimillisen pääoman käsite on jo murtanut perinteistä uhrautumispakon käsitystä. Inhimillisen pääoman eli tiedon ja osaamisen rajatuottavuuden ei tarvitse koskaan aleta nolnaan ja siten se voi tuottaa talouskasvua pitkällä aikavälillä. Muut tuotannontekijät eli työvoiman ja pääoman lisäys sekä teknologinen innovaatio saavat aikaan kasvua vain rajoitetuksi ajaksi.²⁰ Lisäksi inhimillisen pää-

oman hankkimisessa on vaikea vetää rajaa investoinnin ja kulutuksen välillä. Monet hankkivat koulutusta, tietoa ja kokemusta yhtenä kulutuksen muotona kokematta sitä investoinniksi.

Sosiaalisen pääoman käsitteen ja pääoman tuoton laajan ymmärtämisen myötä syntyy tilanne, jossa pääoman tuotto saattaa olla samaan aikaan ”kulutusta” ja ”investointia”. Pääoman tuottona mitattavat aineellinen hyvinvointi, terveys, ihmisoikeuksien korkeatasoinen toteutuminen, tasa-arvo, demokratia ja osallistuminen saattavat synnyttää inhimillistä ja erityisesti sosiaalista pääomaa. Talouden tehokkuus saattaa lisääntyä sen seurauksena, kun pääoman tuottoa käytetään kulutukseen. Niin saattaa käydä sekä silloin, kun tuottoa mitataan suppeasti tavaroiden ja palvelujen tuotantona, että ehkä erityisesti silloin, kun sitä mitataan laajasti hyvinvointina. Ajatuksen ydin ilmenee edellä lainaamassani EU-konferenssin ajatuksessa, jonka mukaan ”sosiaalista yhteenkuuluvuutta tukeva sosiaalipolitiikka toimii dynaamisen talouden edistäjänä” (Social Policy and Economic Performance, 1997, 15). Syntyy hyvä kehä. Hyvinvointi tuottaa hyvinvointia.²¹

Yhtenä avaimena hyvään kehään on tiedon ja ymmärryksen sillan rakentaminen sosiaalisen ja taloudellisen välisen kuilun yli. Sillan rakentamista auttavat sosiaalisen pääoman käsite ja pääoman tuoton ymmärtäminen hyvänä elämänä.

¹⁹Olen käsitellyt perusteellisesti hyvinvoinnin määrittelyä ja sen mittaamisen ongelmia teoksessani ”Kommunikatiivinen yhteiskunta” (Kajanoja 1996). Vuorovaikutuksen perustavaa luonnetta hyvinvoinnin kannalta kuvastaa se, että vuorovaikutus on välttämätöntä oikeudenmukaisuuden ja hyvinvoinnin määrittämiseksi. Jokaisen on itse esitettävä omat erityiset tarpeensa ja vaatimuksensa oikeudenmukaisuuden ja hyvinvoinnin toteutumisen mittapuiksi. Se voi tapahtua vain demokratian ja vuorovaikutuksen oloissa. Käsitelen aihepiiriä väitöskirjassani (s. 51–53), jossa viittaan myös Melissa S. Williamsin artikkeliin (1995), jossa hän käsittelee oivaltavasti hyvinvoinnin ja kommunikatiivisuuden suhdetta. Hänen käsitteensä on diskursiivinen oikeudenmukaisuus.

²⁰Kyse ei ole vain tietoon ja osaamiseen liittyvästä ominaisuudesta omaksua uutta ja siten ”kasvaa itsestään”. Robert Barro (1992, 208) ja Gary Becker kunnppaneineen (Becker & Murphy & Tamura 1990) kertovat, millä toisella mekanismilla inhimillinen pääoma tuottaa dynaamista kasvua. Kun tuottavuuden lisäys lastenhoidossa on hitaampaa kuin tavaroiden ja inhimillisen pääoman tuotannossa, kasvavat lastenhoidon suhteelliset aikakustannukset. Niin perhe motivoituu vähentämään syntyvyyttä ja sen seurauksena lisääntyvät sijoitukset inhimilliseen pääomaan lasta kohti. Syntyy positiivinen kehä inhimilliseen pääomaan kohdistuvien investointien, väestökasvun väheneemisen ja tuotannon kasvun välillä.

²¹Ajatus ei ole uusi. Keynes, Myrdal, Tinbergen ja Kuusi – monen muun ohella – perustelivat aikoinaan hyvinvointivaltion rakentamista paitsi sosiaalisella oikeudenmukaisuudella myös talouden kasvulla. Sittemmin ajatus hyvästä kehästä siirtyi taka-alalle ja vallitsevaksi tuli trade-off-doktriini eli sosiaalisten tulonsiirtojen ja muiden hyvinvointivaltion ominaisuuksien näkeminen taloudellisenä taakkana. Erkki Tuomioja esittelee hyvän kehän ajatusta tämän päivän näkökulmasta Pekka Kuusta käsittelevässä väitöskirjassaan (1996). Olen käsitellyt hyvän kehän ajatusta perusteellisemmin julkaisussa ”Hyvinvointivaltio investointina inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan” (Kajanoja 1997).

KIRJALLISUUS

- Alesina, Alberto & Rodrik, Dani: Distributive Politics and Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics* 109 (1994), 465–490
- Asplund, Rita: Education, Human Capital and Economic Growth. A Survey of Theories and Empirical Evidence with Special Reference to Finland. Helsinki: The Research Institute of the Finnish Economy, Series B 71, 1991
- Barro, Robert J.: Human Capital and Economic Growth. In: *Policies for Long-Run Economic Growth*. Kansas City: A Symposium Sponsored By The Federal Reserve Bank of Kansas City, 1992
- Becker, Gary S.: Human Capital. A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. New York and London: Columbia University Press, 1964
- Becker, G. S. & Murphy, K. M. & Tamura, R.: Human Capital, Fertility, and Economic Growth. *Journal of Political Economy* 98 (October/1990), Supplement, S12–S37
- Bolger, J. B.: The Millennium Agenda. Address to the annual conference of the New Zealand National Party. URL address: "http://www.executive.govt.nz/minister/pm/pms208.html"
- Bourdieu, Pierre: *The Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul, 1984
- Castells, Manuel: *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume I*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996
- Castells, Manuel: *The Informational City. Information Technology, Economic Restructuring, and Urban-Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell, 1989
- Cobb, Clifford & Halstead, Ted & Rowe, Jonathan: If the GDP is Up, Why is America Down? *The Atlantic Monthly*, October 1995, 59–78
- Coleman, James S.: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94 (1988), Supplement, S95–S120
- Dezalay, Yves & Garth, Bryant: Law, Lawyers and Social Capital: 'Rule of Law' versus Relational Capitalism. *Social & Legal Studies* 6 (1997): 1, 9–141
- Edwards, Bob & Foley, Michael W. (eds.): *Social Capital, Civil Society and Contemporary Democracy*. Issue of *American Behavioral Scientist* 40 (1997): 5, 547–678
- Forss, Mikael: *Voluntary Provision of Public Goods under Complete and Incomplete Information*. Åbo: Åbo Akademi Printing Press, 1993
- Fukuyama, Francis: *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press, 1995
- Gemmell, Norman: Evaluating the Impacts of the Human Capital Stocks and Accumulation on Economic Growth: Some New Evidence. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 58 (1996): 1, 9–22
- Gough, Ian & Thomas, Theo: Why do Levels of Human Welfare Vary among Nations. *International Journal of Health Services* 24 (1994): 4, 715–748
- Hausman, Daniel M.: *The Inexact and Separate Science of Economics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1992
- Heinonen, Visa & Mykkänen, Juri & Pantzar, Mika: Suljettu sektori avoimen sektorin kakulla. Valtiovarainministereiden budjettiesitelmä 1974–1994. *Janus* 5 (1997): 1, 26–47
- Hjerpe, Reino: Sosiaalinen pääoma tutkimisen arvoisen käsite. *Hyvinvointikatsaus* 1997: 1, 26–29
- Jessop, Bob: Towards a Schumpeterian Workfare State? *Remarks on Post-Fordist Political Economy*. *Studies in Political Economy* 1993: 40, 7–39
- Kajanoja, Jouko: Haittaako vai edistääkö hyvinvointivaltio talouden tehokkuutta, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 90 (1994): 4, 427–439
- Kajanoja, Jouko: Lisääkö hyvinvointivaltio hyvinvointia? Vertaileva tutkimus OECD-maista. *Janus* 3 (1995): 4, 373–398
- Kajanoja, Jouko: Kommunikatiivinen yhteiskunta. Puheenvuoro hyvinvointivaltiosta. Helsinki: Tammi, 1996
- Kajanoja, Jouko: Hyvinvointivaltio investointina inhimilliseen ja sosiaaliseen pääomaan. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, keskustelualoitteita no. 144, 1997
- Katz, Lawrence F.: Commentary: Human Capital and Economic Growth. In: *Policies for Long-Run Economic Growth*. Kansas City: A Symposium Sponsored By The Federal Reserve Bank of Kansas City, 1992
- Korpi, Walter: Economic Growth and the Welfare System: Leaky Bucket or Irrigation System. *European Sociological Review* 1 (1985): 2, 97–118
- Leonardi, Robert: Social Capital, Institutional Performance, Economic Outcomes and Health. Paper to the "Policy and Perspective Group", European Commission, 9.12.1997
- Levine, Ross & Renelt, David: A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions. *The American Economic Review* 82 (1992): 4, 942–963
- Lindbeck, Assar: Overshooting, Reform and Retreat of the Welfare State. Tinbergen Lecture 1.10.1993. Stockholm: Seminar Paper No. 552, Stockholm University, Institute for International Economic Studies, 1993
- Moon, Bruce E.: *The Political Economy of Basic Human Needs*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1991
- Niemelä, Jukka: Ammattirajoista tiimityöskentelyyn. Työnjaon ja työelämän suhteiden muutos Suomen telakoilla 1980- ja 1990-luvulla. Turku:

Turun yliopiston julkaisuja sarja C 127, 1996

Nieminen, Ari: Miten analysoida talouden ja yhteiskunnan rakennemuutosta? Teoksessa: Niemelä, Heikki & Saari, Juho & Salminen, Kari (toim.): Sosiaalipolitiikan teoreettisia lähtökohtia. Helsinki: Eläketurvakeskus, Tutkimuksia 2/1996

North, Douglas & Thomas, Paul: The Rise of the Western World. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1973

Okun, Arthur M.: Equality and Efficiency: The Big Trade-Off. Washington, DC: Brookings Institution, 1975

Portes, Alejandro & Landolt, Patricia: The Downside of Social Capital. The American Prospect 1996: 26, 18-21

Psacharopoulos, Georg: Returns to Investment in Education: A Global Update. World Development 22 (1994): 9, 1325-1343

Putnam, Robert D.: Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1993

Putnam, Robert D.: Bowling Alone: America's Declining Social Capital. Journal of Democracy 6 (1995): 1, 65-78

Schultz, T. W.: The Economic Value of Education. New York and London: Columbia University Press, 1963

Serageldin, Ismail: Sustainability and the Wealth of Nations. First Steps in an Ongoing Journey. Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs Series No. 5. The World Bank. Washington, D.C., First printing July 1996

Social Policy and Economic Performance. A High Level Conference organised by the Dutch Ministry of Social Affairs and Employment in cooperation with the European Commission. Programme, 23-5.1.1997

Spence, Michael A.: Market Signaling: Informational Transfer in Hiring and Related Screening Processes. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1974

Swedberg, Richard: New Economic Sociology: What Has Been Accomplished, What Is Ahead? Acta Sociologica 40 (1997): 2, 161-182

Teachman, Jay D. & Carver, Karen & Paasch, Kathleen: Social Capital and the Generation of Human Capital. Paper prepared for annual meeting of the Population Association of America. Department of Human Development, Washington State University, 1997. URL address: "<http://hd.wsu.edu/publications/faculty/jaycap2.html>"

Tuomioja, Erkki: Pekka Kuusi. Helsinki: Tammi, 1996

UNDP (United Nations Development Programme): Human Development Report 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996 and 1997. New York: Oxford University Press, 1990-1997

Vaherva, Tapio & Juva, Simo: Koulutuksen talous. Helsinki: Tammi, 1985

Williams, Melissa S.: Justice towards Groups: Political Not Juridical. Political Theory 23 (1995): 1, 67-91

World Bank: Social Development and the Results on the Ground. Task Group Report. 2.5.1997. 1997a.

World Bank: The World Bank Invests in Social Capital: Interview with Head of the Social Task Group. 1997. 1997b. URL address: "<http://www.worldbank.org/html/prddr/trans/so96/art4.htm>"

Vuorensyrjä, Matti: Koulutus ja työllisyys. Indikaattorit, teoriat ja teoriakiehitely. Teoksessa: Laukkanen, Reijo & Stenvall, Kirsti (toim.): Arviointi koulutus- ja tiedepolitiikassa. Tampere: Tampereen yliopiston julkaisuja, Hallintotiede 1996 A 9.